

DERLEME REVIEW

Yazışma adresi
Correspondence address

Nuray YALÇIN
Dokuz Eylül Üniversitesi,
Hemşirelik Fakültesi,
Halk Sağlığı Hemşireliği Anabilim Dalı,
İzmir, Türkiye

nurayyalcin86@gmail.com

Bu makalede yapılacak atf
Cite this article as

Yalçın N., Karadağ G.
Özel Gereksinimli Çocukların Bakım
Verenlerine Yönelik Hazırlanan Aile Eğitimi
Programları ve Hemşirelik:
Geleneksel Derleme

Akd Hemşirelik D 2025; 4(2): 71-76

 Nuray YALÇIN
Dokuz Eylül Üniversitesi,
Hemşirelik Fakültesi,
Halk Sağlığı Hemşireliği Anabilim Dalı,
İzmir, Türkiye

 Gülendam KARADAĞ
Dokuz Eylül Üniversitesi,
Hemşirelik Fakültesi,
Halk Sağlığı Hemşireliği Anabilim Dalı,
İzmir, Türkiye

Geliş tarihi / Received : 18 Eylül 2024

Kabul Tarihi / Accepted : 06 Mayıs 2025

Özel Gereksinimli Çocukların Bakım Verenlerine Yönelik Hazırlanan Aile Eğitimi Programları ve Hemşirelik: Geleneksel Derleme

Family Education Programmes Prepared for Caregivers of Children with Special Needs and Nursing: A Traditional Review

ÖZ

Özel gereksinimli çocukların bakım vereni olmak, aile süreçlerini ve sosyal ilişkileri etkileyen uzun yıllar süren bir durumdur. Bakım vermenin yoğunluğu bakım verende bazı yükleri beraberinde getirmektedir. Özel gereksinimli çocukların bakım verenleri, fiziksel ve psikososyal yüklerinin olması nedeniyle stres başta olmak üzere düşük yaşam kalitesi, aile sürecinde bozulma ve psikolojik sorunlar yaşamaktadır. Aile eğitim, bakım verenlerde kullanılması önerilen müdahalelerdendir. Özel gereksinimli çocukların ebeveynleri ve bakım verenlerinde yaşam kalitesini arttırmak, aile işlevini güçlendirmek ve stres yükünü azaltmak gibi farklı amaçlar için aile eğitim programları kullanılabilir. Bakım, danışmanlık ve eğitici rolleri bulunan hemşireler gerekli yetkinlikleri sağlayarak aile eğitiminin yürütülmesinde rol alabilirler. Bu derlemenin amacı, özel gereksinimli çocukların ebeveynlerinin yaşadığı sorunları azaltmada etkili bir müdahale programı olan aile eğitiminde hemşirenin rolünü vurgulamaktır.

Anahtar kelimeler

Aile eğitimi, bakım veren, hemşire, özel gereksinimli çocuk

ABSTRACT

Being a caregiver of children with special needs is a long-lasting situation that affects family processes and social relations. The intensity of caregiving brings some burdens on the caregiver. Caregivers of children with special needs experience stress, especially low quality of life, deterioration in family process and psychological problems due to physical and psychosocial burdens. Family education is one of the interventions recommended to be used in caregivers. Family education programmes can be used for different purposes such as improving quality of life, strengthening family functioning and reducing stress burden in parents and caregivers of children with special needs. Nurses who have care, counselling and educational roles can take part in the execution of family education by providing the necessary competencies. The purpose of this review is to emphasize the role of the nurse in family education, which is an effective intervention program in reducing the problems experienced by parents of children with special needs.

Keywords

Family education, caregivers, nurse, special need children

Alanla İlgili Bilinenler

- Özel gereksinimli çocuğun bakım verenlerine yönelik sağlığı koruma ve yükseltmeye yönelik çeşitli müdahale programları bulunmaktadır.
- Günümüzde birçok nedene bağlı olarak özel gereksinimli birey ve bakım verenlerinin sayısının arttığı düşünüldüğünde bakım verenlerin yaşadığı sorunların artarak devam edeceği ve bu ailelerin güçlendirilmesine yönelik uygulamaların artması gerekmektedir.

Makalenin Alana Katkısı

- Bu derleme makale özel gereksinimli çocuğa sahip ebeveynlerde kullanılması önerilen yöntemlerden biri olan aile eğitim uygulamaları hakkında literatür ışığında bilgi ve örnekler sunmaktadır.
- Aile eğitiminin özel gereksinimli çocukların bakım verenlerinde nasıl kullanılabileceğine ilişkin bilgiler sunmaktadır.
- Makale kapsamında sunulan güncel bilgiler, hemşirelerin bu konuda farkındalıklarının artması sağlayarak, özel gereksinimli çocuğa sahip ailelerin desteklenmesine katkı sağlayabilir.

GİRİŞ

Gelişim süreci normal bireylerden farklı olarak zihinsel, görme, işitme, ortopedik yetersizlik ile dil ve konuşma bozukluğu olan, dikkat eksikliği ve hiperaktivite problemi olan, öğrenme güçlüğü çeken, otistik ya da üstün zekâlı bireyler, özel gereksinimi olan çocuk olarak tanımlanmaktadır (1). Çevresel değişiklikler, küreselleşme, bulaşıcı olmayan hastalıkların artması, tıp ve teknolojiye gelişmelere paralel olarak insanların daha uzun yaşamaları nedeniyle engelli ve özel gereksinimli birey sayısı gün geçtikçe artmaktadır (2). Dünyada tahminen 1,3 milyar insanın, yani dünya nüfusunun %16'sının özel gereksinimli ve engelli bireylerden oluştuğu bilinmektedir. Bu oran dünyada her 6 (altı) kişiden birini temsil etmektedir (2). Ülkemizde ulusal engelli veri sisteminde kayıtlı ve hayatta olan özel gereksinimli birey sayısı 2.511.950'dir (3). Bireyin özel gereksinimli olması yalnızca bireyi değil, bireyin ailesini ve bakım vereninde etkilemektedir (4,5). Bakım verme, bireyin fiziksel, sosyal, duygusal olarak ya da maddi yönleriyle ihtiyaçlarını desteklemek olarak tanımlanmaktadır (6). Aileler çocuk beklediği zaman geleceğe yönelik planlamalar yapmakta, sosyal çevrelerinin ve kendilerinin çocuklarına yönelik beklentileri oluşmaktadır (7). Dolayısıyla özel gereksinimli bir çocuk dünyaya getirecek olmak tüm bu planlama ve beklentilerin değişime uğraması anlamına gelmektedir (7,8). Bu bilgilerden yola çıkarak bu derleme makalesinde, Özel gereksinimli çocuğa sahip ebeveynlerin yaşadığı sorunların azaltmada etkili bir müdahale program olan aile eğitimi ve hemşirenin rolü üzerinde durulmaktadır. Aile eğitimi, aile bireylerinin sağlıklı bir şekilde bir arada yaşayabilmesi için aileye bilgi, beceri, tutum ve davranış kazandırmayı amaçlayan sistemli ve planlı eğitim faaliyetleridir. Literatürde aile eğitimiyle ilgili farklı tanımlamalar bulunmaktadır. Bu tanımların ortak planı "ailenin gelişimi ve değişimine yönelik planlı ve düzenli bir süreç" olarak vurgulanmaktadır. Genel anlamda aile eğitimi, ailedeki bireylerin desteklenmesini sağlamaktır (9). Aile eğitiminin amacı, ailedeki bireylere bilgi ve anlayışlar kazandırılacak eğitim deneyimlerinin sürdürülmesidir.

Aile eğitimi, özel gereksinimli çocuğa sahip ailelerin desteklenmesini sağlamak, büyümeyi desteklemek, ailenin hak ve sorumluluklarını anlamasına yardımcı olmak, aile ile iş birliği yapmak ve onları diğer kaynaklar hakkında bilgilendirmek için kullanılmaktadır (10). Özel gereksinimli çocukların ebeveynlerinde aile eğitiminin amaçları şu şekildedir;

- Ailenin özel gereksinimli çocuğu kabul etmesini sağlamak
- Çocuğun büyüme ve gelişmesini desteklemek
- Ailenin haklarını ve sorumluluklarının doğru bir şekilde anlaşılmasını sağlamak
- Aile ile iş birliği yapmak
- Aileyi diğer kaynaklar konusunda bilgilendirmek
- Aile odaklı eğitim uygulamalarının farklı kategorilerde planlandığı görülmektedir (11). Bu kategoriler Tablo 1'de özetlenmiştir.

Ailede Bakım Verenlerin Karşılaştığı Güçlüklerde Eğitim Programlarının Rolü

Bakım vermenin yoğunluğu bakım verende bazı yükleri beraberinde getirmektedir. Bir yakınına bakım vermek çoğunlukla aile ilişkilerinde gerginlik, keder, umutsuzluk, anksiyete, depresyon, kayıp, üzüntü, öfke, hayal kırıklığı, utanç ve suçluluk yaşanmasına sebep olmaktadır. Yaşanan bu sorunlar çözülmediği takdirde bakım verenlerin fiziksel ve zihinsel sağlığı olumsuz etkilenmektedir (7,8). Çalışmaların çoğu, özel gereksinimli çocukların ebeveynlerinin ve diğer aile bakım verenlerinin, onların duygusal ve fiziksel ihtiyaçlarını karşılama konusunda olağanüstü bir baskı yaşadıklarını ortaya koymuştur (7,8). Wang ve arkadaşlarının yaptığı çalışmada, anne ve babaların ebeveynlik stresi ile yaşam kalitesi ile negative yönde ilişkili olduğu bildirilmiştir (12). İran'da yapılan bir çalışmada, Özel gereksinimli çocuğa sahip annelerin yaşam kalitesi, normal gelişim gösteren çocuğu olan annelere göre daha düşük olduğu bildirilmiştir

Tablo 1. Aile Odaklı Eğitim Uygulamalarının Kategorileri

Kategoriler	İçerik
Sorumluluğu Paylaşma ve İş birliği	Aile ile amaç geliştirme Başarı ve sonuca ulaşmak için işbirliği yapar
Aile Fonksiyonlarını Güçlendirme	Ailenin güvenini ve yeterliliğini desteklemek ve artırmak için destek ve kaynak sağlar
Bireyselleştirilmiş ve Esnek Uygulamalar	Ailenin stresini azaltan ve daha olumlu fonksiyonlarını arttıran durumlardan yola çıkarak yapılan uygulamaları kapsar
Varolandan Yola Çıkma	Aile üyelerinin var olan yeteneğinden yola çıkarak kuvvetli yanları, yetenekleri ve yapılabirlikleri kapsar

Kaynak: (20)

(13). Bu sonuçlar özel gereksinimli çocuğa sahip anne-lerin yaşam kalitesinin artırılmasına yönelik destekleyici ve tedavi edici programların sağlanmasının gerekliliğini ortaya koymaktadır. Ülkemizde yapılan bir çalışmada, özel gereksinimli çocuğa sahip ailelerin, normal gelişim gösteren çocuğa sahip ailelere göre fiziksel ve psikososyal alanlarda yaşam kalitelerinin anlamlı derecede düşük olduğu belirtilmektedir (14). Serebral palsili çocuğa bakım veren ebeveynlerin bakım yüküne bağlı olarak psikolojik sağlıkları olumsuz yönde etkilendiği ve yaşam kaliteleri düştüğü belirtilmektedir (15). Ayrıca özel gereksinimli çocuğa sahip ailelerin istihdam, sosyal ve kültürel ilişkiler, fiziksel aktivite, hobiler gibi sağlığı koruyucu faaliyetler için kaynaklarının yetersiz olduğu bilinmektedir. Özel gereksinimli çocuğa sahip ailelerin, aile ve sosyal ilişkilerinde bozulma olabilir ve ebeveynler kendilerini bunalmış, izole edilmiş ve sosyal destekten yoksun hissedebilirler. Ebeveynler, etkilenen çocuğun ihtiyaçlarını karşılamada yaşadıkları güçlüklerin yanı sıra, diğer aile üyelerini ihmal etme, kendi kronik stresleri ve periyodik aile krizleriyle de baş etmek zorunda kaldıkları için yaşam kaliteleri düşmektedir (8,16,17,18). Bakım verenlerin yaşam kalitesini arttırmak ve yaşanan güçlüklerle başa çıkmak için eğitim, tamamlayıcı ve destekleyici tedaviler, psikoterapi, sosyal gruplara dahil olma ve aile eğitim programları gibi farklı müdahaleler kullanılabilir (19). Tablo 2'de özel gereksinimli çocuğa sahibi ebeveynlere aile eğitimleri ile ilgili uygulanan programlar yer almaktadır (20).

Özel gereksinimli çocuğun eğitiminde, aile eğitim programları ciddi öneme sahiptir. Ailenin gereksinimleri eğitimci tarafından değerlendirilmelidir. Bu ailelerin

zaman yönetimini yapabilmeleri için verilecek eğitim programı mümkün olduğunca kısa süreli olmalı ve ailenin gereksinimleri doğrultusunda gerçekçi ve sınırlı hedefler belirlenmelidir. Eğitim sürecinde aile ile terapötik ilişki kurulmalı, uygun iletişim teknikleri kullanılmalı ve güven verici ilişki kurularak süreçle ilgili geribildirimler alınmalıdır (24). Yapılan bir çalışmada, otizm spektrum bozukluğu olan çocukların ebeveynlerine yönelik planlanan ebeveyn eğitim programının, ebeveynlerin ruhsal sağlığı ve yaşam kalitesine olumlu etkisi olduğu belirlenmiştir (21). Otizm spektrum bozukluğu tanısını yeni alan çocukların bakım verenleri için toplum tabanlı ebeveyn eğitim programının ebeveynlik stresinde azalma, bilgi ve güçlendirmede artış ve yüksek düzeyde memnuniyet sağladığı bildirilmiştir (22). Zihinsel engelli çocuklara bakım veren aile bireylerinin tutum ve davranışları üzerindeki eğitsel müdahalenin etkisini belirlemek amacıyla yapılan başka bir çalışmada, eğitim programının aile bireylerinin tutum ve davranışlarında anlamlı düzeyde bir artış sağladığı belirtilmiştir (23).

Aile Eğitimi ve Hemşirelik

Hemşireler, bireylerle iletişim kurarak onların duyguları, gereksinimleri ve problemlerinin farkına varabilir ve bu doğrultuda bakımı planlayabilir. Bireylerle iletişim kurma yeteneğine sahip olmak hemşirelerin temel yeterliliklerinden biridir (25). Hemşireler, sağlığın korunmasında eğitici ve danışmanlık rolünü etkin bir şekilde kullandığında olumlu sağlık göstergelerine ulaşılacaktır (26). Birey, aile ve toplum sağlığını koruma ve geliştirmede, hastalıkların önlenmesi ve baş etme becerilerinin geliştirilmesine yardımcı olan hemşirelerin rollerinden biri de eğitici rolüdür. Hemşireler eğitici rolünü, birey ve bakım verenlerin

Tablo 2. Özel Gereksinimli Çocukların Aile Eğitimleri ile İlgili Uygulanan Programlar

Gruba Dayah Aile Eğitimi Programı	Benzer özelliklere sahip çocuk ailelerinin bir araya getirildiği programlardır.
Eve Dayalı Aile Eğitimi Programı	Tüm aile üyelerini sürece katmak açısından fayda sağlamaktadır. Aile eğitimi ev ortamında yapılacağı için eğitim bölünmesine neden olacak riskleri barındırmaktadır.
Eve ve Kuruma Dayah Aile Eğitimi Programı	Kurumda öğrenilen becerinin evde de sürdürülmesi sağlamaktadır.

Kaynak: (20)

Tablo 3. Aile Eğitim Programı Örneği

Program adı: Aile Destek Eğitim Programı		
Yapısı: Program, sekiz oturum, her oturum 90 dakika olarak planlanmıştır.		
Oturumlar	Oturum Planı	Oturum Amacı
1	Grup üyelerinin birbirini tanınması, bilgilendirme, amaç belirlenmesi	Programa katılan bireylerin tanışması, eğitimden beklentilerini açıklaması
2	Sorunlarının Farkındayım, Çözüm İçin Burdayım	Katılımcıların ebeveyn ve bakım veren olarak yaşadığı zorluklara yönelik duygu ve düşüncelerini paylaşması
3	Çocuğumun Özelliklerini Tanıyorum	Zihinsel engellilik hakkında bilgilendirme yapılması
4	Özel Gereksinimli Çocuklarda Problem Davranışlar ve Çözüm Yolları	Özel gereksinimli çocuklarda problem davranışların hakkında bilgi verilmesi ve bu davranışları nasıl yönetmesi gerektiği hakkında konuşulması
5	Özel Gereksinimli Çocuklarda Ergenlik ve Cinsel Eğitim	Ebeveynlerin çocuklarına cinsel eğitim verilirken nelere dikkat etmesi gerektiği hakkında paylaşım yapılması
6	Aile İlişimi	Sağlıklı iletişim yöntemleri hakkında bilgilendirme yapılması
7	Özel Gereksinimli Bireyler için Yasal Düzenlemeler ve Sosyal Destek Ağları ile Gelecek Planlaması	Katılımcının kendisi ve çocuğu için sosyal destek ağlarının neler olduğunun farkına varması
8	Son Oturum-Eğitimin Değerlendirilmesi	Ebeveynlerin program başarı ile tamamlaması

Kaynak: (30)

ihtiyaçlarını belirleyerek bu ihtiyaçlar doğrultusunda eğitim hazırlayıp uygulayarak gerçekleştirmektedir (27). Bakım, danışmanlık ve eğitici gibi birçok önemli rolleri bulunan hemşireler, aile eğitimlerinin planlanması ve yürütülmesinde görev alabilmektedirler. (28). Görme ve zihinsel engeli olan çocukların aileleri ile yürütülen bir çalışmada, olumlu ebeveynlik geliştirmek için ailelere verilen eğitimin, ebeveynlerin çocuklarını destekleme ve öz yeterliliklerini artırdığı belirtilmiştir (29). Yapılan başka bir çalışmada, zihinsel engeli olan çocuğun annelerinde karşılaşacağı güçlüklerle yönelik bir aile desteği eğitim programı uygulanmış ve eğitim sonrasında ailelerde bilgi ve farkındalık düzeyinin arttığı ve ailelerin ortak paylaşım yaptığı belirlenmiştir (30). Tablo 3'te aile eğitim programı süreci ile ilgili örnek yer almaktadır (30).

Hemşireler yer aldığı aile eğitim programlarına yönelik çalışmalar incelendiğinde; özel gereksinimli çocukların annelerinde yapılan bir eğitim müdahalesi çalışmasında annelerin yaşam memnuniyetinin arttığı ve daha az aile stresi yaşadıkları bildirilmiştir (31). Yine özel gereksinimli çocukların annelerinde yürütülen bir müdahale çalışmasında annelere verilen eğitimin annelerin stres düzeyini azalttığı, umut ve dayanıklılığını artırdığı belirlenmiştir (32). Yapılan bir çalışmada, özel gereksinimli çocuğu olan ebeveynlere, profesyoneller tarafından yürütülen ebeveynlik destek programlarının değerli ve uygun bir destek ve yardım kaynağı olduğu bildirilmiştir (33). Hemşirelerin yer aldığı bir çalışmada, eğitsel müdahalenin aile bireylerinin tutum ve davranışlarını anlamlı düzeyde iyileştirme sağladığı belirlenmiştir (23).Yapılan bir diğer çalışmada, otizm spektrum bozukluğu olan

çocukların bakım verenlerine hemşireler tarafından uygulanan multidisipliner ebeveyn eğitim programı sonrasında, bakım verenlerin zihinsel sağlıkla ilişkili yaşam kalitesi, aile işlevselliği, öz yeterlilik düzeyi ve olumlu başa çıkma tarzlarında anlamlı düzeyde iyileşmeler gözlemlendiği bildirilmiştir (21).

SONUÇ

Aile eğitimi programları ile ilgili çalışmalar değerlendirildiğinde, aile eğitimi bakım verenlerde yaşam kalitesini arttırmak amacıyla kullanılabilir. Özel gereksinimli çocukların ebeveynlerinin, diğer bakım verenlere kıyasla daha fazla psikososyal zorluk yaşadığı göz önünde bulundurulduğunda, yaşam kalitelerini arttırmak amacıyla aile eğitim programlarının önemi büyüktür. Tedavinin birçok aşamasında bakım verenlerle beraber olan hemşireler, bakım verici, danışmanlık ve eğitici rollerini kullanarak aile eğitim gruplarının yürütülmesinde görev alabilirler. Hemşirelerin, uygulayacakları aile eğitimi müdahaleleri ile bireylere sağlığı geliştirici davranışları öğreterek yaşam kalitelerini yükseltebilir ve gelecekte sağlıklı ve aktif yaşamalarını sağlayabilir. Bu nedenle, aile eğitimi müdahalesinin hemşireler tarafından yaygın kullanımı önem taşımaktadır.

Yazar Katkıları

Çalışma Fikri (Konsepti) ve Tasarımı: NY, GK; Veri Toplama/Literatür Tarama: NY; Makalenin Hazırlanması: NY; Yayınlanacak Son Haline Onay Vermek: NY, GK

Çıkar Çatışması

Çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

1. Varış YA, Hekim MM. Özel gereksinimli bireyler ve müzik eğitimi. *Gazi Eğitim Bil Derg.* 2017;3(3):29–42.
2. World Health Organization. Disability. [Internet]. [cited 2024 Aug 28]. Available from: <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/disability-and-health>
3. T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı. Engelli ve Yaşlı İstatistik Bülteni Ocak, 2022. [Internet]. [cited 2024 Aug 28]. Available from: https://www.aile.gov.tr/media/98625/eyhgm_istatistik_bulteni_ocak_2022.pdf
4. Çoban T, Özcebe H. General overview of disability and health behaviors of disabled children. *Turk J Fam Med Prim Care.* 2019;13(4):553–66.
5. World Health Organization. Disabilities. [Internet]. 2020 Mar 21 [cited 2024 Aug 28]. Available from: <https://www.who.int/topics/disabilities/en/>
6. Türken Gel K, Tokur Keskin M. İnfomal bakım verenlerin bakım yüküne ilişkin hemşirelerin görüşleri. *Anadolu Hemşirelik Sağlık Bilim Derg.* 2017;20(4):267–78.
7. Resch JA, Mireles G, Benz MR, Grenwelge C, Peterson R, Zhang DL. Giving parents a voice: a qualitative study of the challenges experienced by parents of children with disabilities. *Rehabil Psychol.* 2010;55(2):139–50.
8. Sartore GM, Pourliakas A, Lagioia V. Peer support interventions for parents and carers of children with complex needs. *Cochrane Database Syst Rev.* 2021;12:CD010618.
9. Ünal F. Aile eğitimi. In: Aksoy AB, editor. *Aile eğitimi ve katılımı. Her yönüyle okul öncesi eğitim-10.* 2nd ed. Ankara: Hedef CS Basın Yayın; 2015.
10. Özdemir O. Ailelere sunulan destek hizmetler. In: Cavkaytar A, editor. *Özel eğitimde aile eğitimi ve rehberliği.* 3rd ed. Ankara: Vize Yayıncılık; 2013. p. 55–84.
11. Bayhan P. Erken müdahale programlarında aile merkezli uygulamalar ve geçiş: Önemi, özellikleri, uygulaması. In: Metin EN, editor. *Özel gereksinimli çocuklar.* Ankara: Maya Akademi Yayınevi; 2012.
12. Wang H, Hu X, Han ZR. Parental stress, involvement, and family quality of life in mothers and fathers of children with autism spectrum disorder in mainland China: a dyadic analysis. *Res Dev Disabil.* 2020;107:103791.
13. Fereidouni Z, Kamyab AH, Dehghan A, Khiyali Z, Ziapour A, Mehedi N, et al. Comparative study on the quality of life and resilience of mothers with disabled and neurotypically developing children in Iran. *Heliyon.* 2021;7(6).
14. Kurban V, Tetikçok R, Ünlü U. Engelli çocuğa sahip ebeveynlerin yaşam kaliteleri ve etkileyen faktörler. *Dicle Tıp Derg.* 2022;49(2):324–33.
15. Gündede E, Şenocak E, Özer AY. Serebral palsili çocuğu olan ebeveynlerde bakım yükü, psikolojik durum ve yaşam kalitesi ilişkisi. *Ahi Evran Med J.* 2022;6(3):290–6.
16. Durat G, Atmaca GD, Ünsal A, Kama N. Özel gereksinimi olan çocukların ailelerinde umutsuzluk ve depresyon. *Osmangazi Tıp Derg.* 2017;39(3):49–57.
17. Känel R, Von Mausbach BT, Dimsdale JE, Ziegler MG, Mills PJ, Allison MA, et al. Refining caregiver vulnerability for clinical practice: determinants of self-rated health in spousal dementia caregivers. *BMC Geriatr.* 2019;19(18):1–11.
18. Karadağ G, Bilsin E. Demographic characteristics and health problems related to disability of children with a disability and their families. *J Pediatr Res.* 2016;3(1):41–9.
19. Picard I, Morin D, De Mondehare L. Psychoeducational program for parents of adolescents with intellectual disabilities. *J Policy Pract Intellect Disabil.* 2014;11(4):279–92.
20. Metin EN. Özel gereksinimli çocuğun aileye katılımı. In: Metin EN, editor. *Özel gereksinimli çocuklar.* Ankara: Maya Akademi Yayınevi; 2012.
21. Ersoy EK. Özel gereksinimi olan çocukların aileleri ile yapılan çalışmalar. In: Temel ZF, editor. *Aile eğitimi ve erken çocukluk eğitiminde aile katılım çalışmaları.* 3rd ed. Ankara: Anı Yayıncılık; 2015.
22. Ji B, Sun M, Yi R, Tang S. Multidisciplinary parent education for caregivers of children with autism spectrum disorders. *Arch Psychiatr Nurs.* 2014;28(5):319–26.

23. Milgramm A, Corona LL, Janicki-Menzie C, Christodulu KV. Community-based parent education for caregivers of children newly diagnosed with autism spectrum disorder. *J Autism Dev Disord.* 2022;52(3):1200–10.
24. Sh BA, Abdollahi H, Arshadi Bostanabad M, Asghari Jafarabadi M. The effect of educational intervention on the attitudes and behaviors of family caregivers caring for children with intellectual disability. *J Nurs Educ.* 2015;3(4):1–10.
25. Ghazavi Z, Lohrasbi F, Mehrabi T. Effect of communication skill training using group psychoeducation method on the stress level of psychiatry ward nurses. *Iran J Nurs Midwifery Res.* 2010;15(Suppl1):395–400.
26. Özpulat F. Sağlıkın korunması ve geliştirilmesinde hemşirenin çağdaş bir rolü: eğitici kimliği. *Maltepe Univ Hemşirelik Bil Sanat Derg, Sempozyum Özel Sayısı.* 2010;:293–8.
27. Ergün G, Işık I, Dikeç G. Ülkemizdeki psikiyatri kliniklerinin tedavi edici ortam yönünden incelenmesi. *Vehbi Koç Vakfı Hemşirelik Fonu.* 2016;2014-4.
28. Tambağ H, Öz F. Grup psikoeğitiminin yaşlıların hemşirelik bakımında kullanılması. *Hacettepe Univ Hemşirelik Fak Derg.* 2014;1(3):47–53.
29. Platje E, Sterkenburg P, Overbeek M, Kef S, Schuengel C. The efficacy of VIPP-V parenting training for parents of young children with a visual or visual-and-intellectual disability: a randomized controlled trial. *Attach Hum Dev.* 2018;20(5):455–72.
30. Aksoy M, Demirli C. Zihinsel engelli çocuğu olan annelerin karşılaşılabilecekleri güçlüklerle baş etme durumlarının incelenmesi: bir aile destek eğitim programının uygulanması. *Educ Sci.* 2020;15(3):73–84.
31. Çalışkan Z, Özyurt G, Evgin D, Kaplan B, Caner N. The effect of a training program on family stress and life satisfaction: a randomized controlled study of mothers of children with disabilities. *Arch Psychiatr Nurs.* 2024;49:106–12.
32. Sharifian P, Kuchaki Z, Shoghi M. Effect of resilience training on stress, hope and psychological toughness of mothers living with mentally and physically disabled children. *BMC Pediatr.* 2024;24(1):354.
33. Bray L, Carter B, Sanders C, Blake L, Keegan K. Parent-to-parent peer support for parents of children with a disability: A mixed method study. *Patient Educ Couns.* 2017;100(8):1537–43.